

UDC: 325(045)(575.1)

## XALQARO MIGRATSIYA HUQUQI SHAKLLANISHINING NAZARIY-KONSEPTUAL JIHATLARI

**Rasulov Jurabek Abdusamiyevich,**

Toshkent davlat yuridik universiteti

Xalqaro huquq va inson huquqlari kafedrası dotsenti v. b.,

yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori,

ORCID: 0000-0002-9235-5006

e-mail: rasulovjurabek1982@gmail.com

**Annotatsiya.** Mazkur maqolada xalqaro ommaviy huquqning kichik tarmog'i sifatida xalqaro migratsiya huquqining shakllanishi va rivojlanishi, migratsiya jarayonlarini xalqaro huquqiy tartibga solish masalalari yuzasidan mumtoz va zamonaviy xalqaro huquqiy qarashlarning nazariy-konseptual jihatlari, ushbu huquq tarmog'i doirasida amalga oshiriladigan ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish predmetining o'ziga xos xususiyatlari ilmiy o'rganishning tahlil, umumlashtirish, qiyosiy-huquqiy, tarixiylik kabi usullari orqali ochib berilgan. Shuningdek, chegaralararo odamlarning erkin harakatlanish huquqini amalga oshirishda davlatning hududiy suvereniteti, huquqiy ustuvorligi masalasining o'rni va ahamiyati, davlatlarning migratsiyani milliy darajada tartibga solish bo'yicha vakolatlari borasida ichki huquq va xalqaro huquqiy normalarning o'zaro hamohangligi va mutanosibligi, migratsiyaga oid huquqiy munosabatlarning subyekti sifatida migrantning huquqiy maqomi tahlil qilingan. Migratsiya munosabatlarini xalqaro huquqiy darajada tartibga solish masalalari bo'yicha ilmiy izlanishlarning jadallik bilan rivojlanayotganiga qaramasdan, hozirda xalqaro migratsiya huquqi alohida soha sifatida ishlab chiqish jarayonida ekanligi, shu bilan birga, davlatlar o'rtasida migratsiya jarayonlarini tartibga solish masalasi xalqaro huquqning dastlabki o'rganish masalalaridan biri bo'lganligi, shuningdek, migratsiya munosabatlarini tartibga soluvchi xalqaro huquqiy normalarning tarmoqlararo xususiyatga egaligi yuzasidan ilmiy xulosalar qilingan.

**Kalit so'zlar:** migratsiya, xalqaro migratsiya huquqi, xalqaro huquq, hududiy suverenitet, migrant, doktrina.

## ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ СТАНОВЛЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО МИГРАЦИОННОГО ПРАВА

**Расулов Журабек Абдусамиевич,**

доктор философии по юридическим наукам (PhD),

и. о. доцента кафедры «Международное право и права человека»

Ташкентского государственного юридического университета

**Аннотация.** В данной статье рассматриваются вопросы становления и развития международного миграционного права как подотрасли международного публичного права. Изучены теоретико-концептуальные аспекты классических и современных взглядов на международно-правовое регулирование миграционных процессов, особенности предмета регулирования общественных отношений в рамках данной правовой подотрасли. Проанализированы роль и значение территориального суверенитета, верховенства права в реализации права на свободу передвижения через границы, вопросы гармонизации и соотношения национального и международного права касательно полномочий государств по

регулированию миграции на национальном уровне, правовой статус мигранта как субъекта правоотношений, связанных с миграцией. Автором сделаны следующие основные выводы: несмотря на бурное развитие научных исследований по регулированию миграционных отношений на международно-правовом уровне, международное миграционное право в настоящее время находится в процессе становления в качестве самостоятельной подотрасли международного публичного права. В то же время вопрос регулирования миграционных процессов между государствами является одним из актуальных направлений международного права и носит межотраслевой характер.

**Ключевые слова:** миграция, международное миграционное право, международное право, территориальный суверенитет, мигрант, доктрина.

## THEORETICAL AND CONCEPTUAL ASPECTS OF FORMATION OF INTERNATIONAL MIGRATION LAW

**Rasulov Jurabek Abdusamievich,**

Acting Associate Professor of the  
Department of International Law and Human Rights,  
Tashkent State University of Law,  
Doctor of Philosophy (PhD) in Law

**Abstract.** This article discusses the formation and development of international migration law as a sub-branch of public international law. Theoretical and conceptual aspects of classical and modern international legal views on the international legal regulation of migration processes and features of the subject of regulation of public relations within the framework of this legal sub-sector are studied. Also, the roles and meanings of the issue of territorial sovereignty, the rule of law in the implementation of the right to freedom of movement across borders, issues of harmonization and correlation of national and international law regarding the powers of states to regulate migration at the national level, the legal status of a migrant as a subject of legal relations related to migration are analyzed. The author made the following main conclusions: despite the rapid development of scientific research on the regulation of migration relations at the international legal level, international migration law is currently in the process of becoming an independent sub-branch of public international law. At the same time, the issue of regulating migration processes between states is one of the first issues of study in international law and is of an interdisciplinary nature.

**Keywords:** migration, international migration law, international law, territorial sovereignty, migrant, doctrine.

### Kirish

Xalqaro huquq sohalari xalqaro aloqalarining muayyan jabhasidagi huquqiy munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi obyektiv kategoriyalar sifatida mavjud. Ijtimoiy munosabatlarning rivojlaniish dinamikasi xalqaro huquq tizimining rivojlanishi, xususan, xalqaro huquqning yangi tarmoqlari, kichik tarmoqlari va institutlari shakllanishiga yordam beradi. Xalqaro miqyosda tashqi migratsiya jarayonlarini tartibga soluvchi migratsiya huquqining

o'rganish predmeti aholining tashqi migratsiya sohasiga ta'sir etuvchi ommaviy-huquqiy munosabatlar hamda uni inson huquqlari va erkinliklariga rioya qilish sohasiga oid xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish maqsadida huquqiy tartibga solish hisoblanadi. Boshqacha qilib aytganda, migratsiya huquqi institutlarini nafaqat muayyan vaziyatda migratsiya munosabatlari ishtirokchilarining xulq-atvorini belgilovchi omil, balki xalqaro migratsiya munosabatlari sohasida yuzaga keladigan nizolarni hal qilishning xalqaro tar-

tibi (mexanizmi) sifatida ham ko'rib chiqish mumkin. Agar ushbu institutlarni aynan shu nuqtayi nazardan ko'rib chiqsak, ularni inson huquqlari bo'yicha xalqaro huquq sohasi bilan eng ko'p darajada bog'liqligi yanada ko'proq va aniqroq namoyon bo'ladi.

Aholining tashqi migratsiyasini xalqaro huquqiy tartibga soluvchi normalar, tamoyillar, manbalar, shuningdek, mexanizmlarni tizimli tahlil qilish zamonaviy xalqaro huquqning yangi kichik tarmog'i – xalqaro migratsiya huquqining shakllanayotganligi to'g'risida xulosa qilish imkonini beradi. Zamonaviy sharoitlarda biz faqat tarmoqlararo institutsional xususiyatga ega yangi huquqiy tuzilmaning shakllanayotganligi haqida so'z yuritishimiz mumkin. Bu ko'p jihatdan ham migratsiya munosabatlarining tabiati, ham subyektiv omilga, ya'ni xalqaro huquqning ushbu sohasida maxsus mavzuli-metodologik tadqiqotlarning yo'qligi bilan bog'liq.

### Material va metodlar

Rossiyalik olim Y.Kiseleva migratsiyani xalqaro huquqiy tartibga solishning zamonaviy xalqaro huquq tizimidagi o'rni masalasida turlicha: xalqaro migratsiya huquqini huquqning mustaqil tarmog'i sifatida mavjudligini tan olishdan tortib migratsiyani xalqaro huquqiy tartibga solishni kompleks huquqiy birikma sifatida e'tirof etishgacha bo'lgan qarashlar mavjudligini [1, 72-b.] qayd etadi.

Agar ichki huquqda tarmoqlar huquqiy tartibga solishning predmeti va usuli (metodi)ning o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra ajratilgan bo'lsa, usul (metod) doimo muvofiqlashtiruvchi xususiyatga ega bo'lgan xalqaro huquqda esa tarmoqlarni ajratish qiyinroq kechadi. U yoki bu munosabatlarga oid normalar to'plamini tarmoqqa ajratish uchun *alohida huquqiy munosabatlar majmuyining* (huquqiy tartibga solish predmeti) *mavjudligi*, huquqiy tartibga solish maxsus tamoyillarini ajratishni nazarda tutuvchi *manbalarining sifat jihatdan o'ziga xosligi*

va ehtimol, kodifikatsiyalovchi hujjatning mavjudligi, shuningdek, *bunday ajratishning zarurligiga davlatlarning subyektiv ishonchi* talab qilinadi.

Ko'rinib turibdiki, u yoki bu sohani alohida huquq tarmog'iga ajratish o'z-o'zidan maqsad emas, balki amaliy ahamiyatga ega: tarmoq normalari muayyan aniq holatda umumiy me'yorlardan ustuvor mavqega ega bo'lishi kerak bo'lgan maxsus normalarga aylanishi mumkin.

### Tadqiqot natijalari

*Migratsiyani xalqaro huquqiy tartibga solishning predmetini* eng umumiy shaklda davlatlar va xalqaro huquqning boshqa subyekt-lari o'rtasidagi xalqaro huquq bilan tartibga solinadigan, odamlarning davlat chegaralarini kesib o'tishlari bilan bog'liq (shu jumladan, ba'zi hollarda davlat ichidagi harakatlar), masalan, erkin harakatlanish huquqini mustahkamlash, shaxslarning davlatlar hududiga kirish shartlarini belgilash va amalga oshirish, o'zi fuqarosi bo'lmagan davlat hududida shaxslarning huquqiy maqomi yuzasidan, mamlakatda qonuniy bo'lish huquqini yo'qotgan shaxslarni chiqarib yuborishga oid bo'lgan munosabatlar tashkil qiladi.

"Xalqaro migratsiya huquqi" atamasi nisbatan yangi bo'lsa-da, ammo uning mazmuni xalqaro huquqning o'zi kabi eskidir. Odamlarning chegaradan o'tishi o'z mohiyatiga ko'ra xalqaro xususiyatga ega va har doim xalqaro huquq masalasi bo'lib kelgan. Xalqaro huquq fanining asoschilari va mumtoz namoyandalari hisoblangan Fransisko de Vitorioning muloqot qilish huquqi (*ius communicationis*), xalqlar huquqi (*ius gentium*) [2, 331–341 b.], Gugo Grotsiyning tinch o'tish huquqi, erkin harakatlanish huquqi [3, 34–36 b.], Samuel Pufendorf va Kristian Vulflarning davlat suvereniteti ustuvorligiga [4] asoslangan konsepsiyalari, Emerix de Vattelning "emigratsiya erkinligi" g'oyasi [5, 176–178-b.] (ushbu g'oya zamirida har bir shaxsning o'z mamlakatini tark etishi va unga qaytib kela olish huquqiga ega

ekanligi yotadi – muallif izohi) xalqaro migratsiya huquqining mohiyatini tashkil qiluvchi qoidalarining shakllanishida tamal toshini qoʻygan.

Migratsiyani xalqaro huquqiy nuqtayi nazardan koʻrib chiqish davlatlarning oʻzaro manfaatlari hamda alohida shaxslarning huquqlariga asoslangan global yondashuvning mohiyatini ochib beradi. Xalqaro huquq, avvalambor, davlatlar tomonidan yaratiladi hamda hamkorlik, suverenitet va huquq ustuvorligiga asoslanib qurilgan xalqaro huquq tizimiga tayanadi. Qayd etish kerakki, xalqaro migratsiya huquqi globallashgan dunyoning yangi utopiyasi ham, suveren davlatning urfdan qolgan muhofaza obyekti ham emas. Xalqaro migratsiya huquqi davlatlar uchun majburiy yuridik kuchga ega boʻlgan amaldagi qoida va tamoyillarga asoslanadi. Shunday qilib, u zamonaviy xalqaro huquq tizimining imkoniyatlari va kamchiliklarini oʻzida aks ettiradi.

Migratsiya sohasida xalqaro huquqning roli murakkab boʻlib, u koʻpincha notoʻgʻri tushuniladi. Bu murakkablik migratsiyaning ichki va xalqaro muammolarga taʼsir qiluvchi masala sifatidagi ikki tomonlamalik tabiatiga xosdir.

*Bir tomondan*, migratsiya toʻgʻrisidagi har qanday muhokama muqarrar ravishda hududiy suverenitetning markaziy roli hamda davlatlarning oʻz chegaralari orqali odamlarning harakatini nazorat qilish va tartibga solish huquqini tan olishdan boshlanadi.

Biror-bir fundamental ahamiyatga ega tushuncha hududiy suverenitet konsepsiyasi singari ziddiyatli boʻlmagan boʻlsa-da, uning anʼanaviy vazifasi, xalqaro huquqshunos M. Shouning taʼbiri bilan aytganda, “boshqa hududlarda yurisdiksiyani amalga oshiradigan boshqa xalqlardan farqli ravishda maʼlum bir hudud doirasida davlat orqali oʻz yurisdiksiyasini amalga oshirishi mumkin boʻlgan maʼlum bir xalq va maʼlum bir hudud oʻrtasidagi aloqani belgilashdan iborat edi”

[6, 490-491 b.]. Bu Vestfal tartiboti natijasida shakllangan birliklar sifatida milliy davlatlar asosida qurilgan klassik xalqaro huquqning asosiy aksiomasini aks ettiradi.

*Boshqa tomondan*, odamlarning davlatlar chegarasini kesib oʻtishi, oʻz mohiyatiga koʻra, xalqaro xarakterga ega: u migrant, kelib chiquvchi davlat va qabul qiluvchi davlat oʻrtasidagi uchburchak munosabatlarni oʻz ichiga oladi. Shunday qilib, migratsiya umumiy manfaatli masala boʻlib, uni faqat bir tomonlama hal qilib boʻlmaydi.

Xususan, 2016-yil BMT tomonidan qabul qilingan “Qochoqlar va migrantlar toʻgʻrisida”gi Nyu-York deklaratsiyasida eʼtirof etilganidek, odamlarning chegaralar orqali harakatlanishi “global yondashuvlar va global yechimlarni talab qiladigan global hodisadir. Hech bir davlat bunday harakatlarni yakka oʻzi boshqara olmaydi” [7].

2018-yil 19-dekabrda BMT tomonidan qabul qilingan “Xavfsiz, tartibli va qonuniy migratsiya toʻgʻrisida”gi global shartnoma (Migratsiya toʻgʻrisidagi Marakkesh shartnomasi deb ham ataladi)da qayd etilganidek, “xalqaro migratsiyaning muammolari va imkoniyatlari bizni ajratish emas, balki birlashtirishi lozim”. Migratsiya barcha davlatlarning umumiy masʼuliyati hisoblanishi sababli “kelib chiquvchi, tranzit va qabul qiluvchi mamlakatlardagi shaxslar va jamoalar uchun xavf va muammolarni bir vaqtning oʻzida bartaraf etishda migratsiyaning umumiy afzalliklarini maqbullashtirish uchun kompleks yondashuv zarur” [8].

Ushbu nuqtayi nazardan qaraganda, bugungi kunda hududiy suverenitetning mutlaq emas, balki nisbiy xususiyatga ega ekanligi borasidagi fikrlar ommalashib bormoqda. Hududiy suverenitet birgalikda mavjud boʻlish qonuniyatidan oʻzaro bogʻliqlik qonuniyatiga aylangan xalqaro huquqiy tartibotning nisbatan kengroq transformatsiyasini oʻzida aks ettiradi. Xalqaro huquqning tizimli tadriji natijasida hududiy suverenitet ham kompetensiya (huquqiy layoqatlilik, qobili-



yat, vakolat), ham majburiyat hisoblanadi. Shunga ko'ra, davlatlarning migratsiyani milliy darajada tartibga solish bo'yicha vakolatlari xalqaro huquqning majburiy qoidalariga muvofiq amalga oshiriladi.

Odamlarning chegarani kesib o'tishi xalqaro ommaviy huquq manbalarida mustahkam belgilangan keng ko'lamli huquqiy normalar bilan xalqaro ahamiyatga ega bo'ldi. Hatto eng ehtiyotkor pozitivistlar ham migratsiyani tartibga soluvchi va davlatlar suverenitetini cheklovchi xalqaro qoidalarining sezilarli to'plamini tan olishadi. Biroq bunday rivojlanishga uzoq davom etgan bosqichma-bosqich konsolidatsiya jarayonida erishildi. Natijada xalqaro migratsiya huquqining zamonaviy xususiyati, professor Vinsent Chiteylning ta'biricha, "migratsiyani tartibga soluvchi zamonaviy xalqaro huquqiy baza bir-biriga tutashgan juda ko'p sohalari (inson huquqlari, tijorat huquqi, gumanitar huquq, mehnat huquqi, qochoqlar huquqi, dengiz huquqi, havo huquqi, konsullik huquqi, jinoyat huquqi va boshqa) bo'ylab tarqalgan qoidalar to'plamidan iborat" [9, 1-b.] ekanligida namoyon bo'ldi.

Xalqaro huquqshunos, professor Richard Lillichning so'zlariga ko'ra, xalqaro migratsiya huquqining umumiy tuzilmasi "bo'laklari soni noma'lum, umumiy o'ylangan g'oyasi hali ishlab chiqish bosqichida bo'lgan "yig'il-magan yirik huquqiy jumboq"qa [10, 122-b.] o'xshaydi. Qo'llaniladigan normalarning xilma-xilligi va ularning keng doirada tarqalib ketganligi xalqaro huquqni tushunishga ham, uni qo'llashga ham raxna soladi. Bu esa ushbu sohada xalqaro huquqni tushunish va qo'llashga intilayotgan olim va amaliyotchilar uchun jiddiy muammo hisoblanadi.

Huquqiy normalarning turfa xilligi migratsiyani xalqaro huquqning alohida sohasi sifatida ajratib ko'rsatish uchun qat'iy va global yondashuvni talab qiladi. BMT Xalqaro huquq komissiyasi a'zosi, professor Martti Koskeniemi qayd etganidek, "huquqning yangi "tarmoqlari" paydo bo'lishi... globallashtirish

gan dunyo ijtimoiy murakkabligining o'ziga xos xususiyatidir. Agar huquqshunoslar bu murakkablikni yengishga qodir emasligini his qilsalar, bu ularning "sozlamalar qutisida"gi muammolarning aksi emas, balki undan qanday foydalanish haqidagi tasavvuridir" [11, 50-b.].

### **Tadqiqot natijalari tahlili**

Garchi xalqaro huquqiy normalarning bo'linishi aynan shu sohaga xos bo'lmasa-da, migratsiyani tartibga soluvchi umumiy doiralar avvalgidek biroz tasavvur qilishni talab qiladi, chunki qo'llaniladigan qoidalarining keng doirasi va ularning xalqaro huquqning boshqa sohalari bilan o'xshashligi ba'zan chalkashlikni keltirib chiqarishi mumkin. Bu xilma-xillik muqarrar va o'ziga xosdir: u migratsiyaning ko'p qirrali xususiyati va xalqaro huquqning amaldagi tarqoq normalari doirasidan tashqariga chiqadigan o'zaro bog'liqligini aks ettiradi.

"Xalqaro migratsiya huquqi" tushunchasi doirasida qo'llaniladigan turli xil qoidalar va tamoyillarni konseptuallashtirish ushbu "jumboq"ning turli qismlarini birlashtirishda muhim ahamiyatga ega. Bunday qayta tiklash uchta maqsadni ko'zlaydi: *keng qamrovlilik, izchillik va kontekstdan kelib chiquvchi tahlil*.

*Birinchidan*, keng kamrovlilikka, aslida, xalqaro huquqning ushbu alohida sohasining tuzilishi orqali erishiladi, chunki uning asosiy maqsadi yetarli darajada muhim bo'lgan huquqiy qoidalarni to'plashdan iborat. Shunday qilib, xalqaro migratsiya huquqi odamlarning chegaralar orqali harakatlantirishini tartibga soluvchi keng qamrovli qoidalarni qamrab oluvchi global tasavvurni namoyon qiladi.

*Ikkinchidan*, ushbu qoidalarining ayni bir xil normativ tizim doirasida uyg'unlashuvi turli xil huquqiy normalarni o'zaro ifodalash maqsadida yanada izchil yondashuvga ko'maklashadi. Qo'llanilishi mumkin bo'lgan qoidalar xalqaro huquqning bir nechta sohalari kesishmasida joylashgan bo'lsa-da, ular bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib

qolaveradi. Ularning hech birini alohida, o'z-o'zicha baholab bo'lmaydi. Ular faqat bir-biri bilan aloqadorlikda tushunilganda mazmunga ega bo'ladi.

*Uchinchidan*, va ehtimol, muhimrog'i, ushbu qoidalarni xalqaro migratsiya huquqi ostida birlashtirish migratsiyaning o'ziga xos xususiyatlarini yaxshiroq hisobga olish uchun ularni kontekstdan kelib chiqib qo'llashga imkon beradi. Shunday qilib, xalqaro migratsiya huquqining asosiy qiymati uning metodologik xususiyatida namoyon bo'ladi: u migratsiyani mustaqil tahlil mavzusi sifatida tushunishda yanada tizimli va ishonchli yondashuvni rag'batlantiradi.

Shu nuqtayi nazardan *xalqaro migratsiya huquqini* shaxslarning davlatlar o'rtasida harakatlanishi hamda qabul qiluvchi mamlakatlardagi migrantlarning huquqiy maqomini tartibga soluvchi xalqaro qoidalar va tamoyillar majmuyi sifatida ta'riflash mumkin.

Xalqaro migratsiya huquqi o'z mamlakatini tark etuvchi, boshqa mamlakatga kiruvchi va unda qoluvchi shaxslarga nisbatan qo'llaniladigan barcha tegishli xalqaro huquqiy normalarni to'plashga qaratilgan. Yuqorida keltirilgan ta'rif migratsiya jarayonining butun davomiyligini o'z ichiga oladi: o'zi kelib chiqqan mamlakatni tark etish, boshqa davlatga kirish va u yerda qolish, shuningdek, o'z mamlakatiga qaytib ketish. Shunga muvofiq, u migratsiya jarayonining ikki tarafi sifatida emigratsiya va immigratsiyani qamrab oladi. Bundan tashqari, muayyan huquqiy rejimlar bir guruh shaxslar toifasidan boshqasiga o'zgarganda farq qilishi mumkin bo'lsa-da, xalqaro migratsiya huquqining ta'sir doirasi keng qamrovli. U migrantlarni qabul qilish maqsadi va asosi (ishlash, oilalarning qayta qo'shilishi, boshpana olish, o'qish), migrantlarning huquqiy maqomi (hujjatli yoki hujjatsiz) va mamlakatda bo'lish davomiyligidan (tranzit, vaqtincha bo'lish, uzoq muddatli qolish) qat'i nazar, barcha toifadagi migrantlarga taalluqlidir.

Shu nuqtayi nazardan kelib chiqib, "migrant" atamasini inklyuziv va faktik tushunish xalqaro huquq qamrovi, shuningdek, odamlarning chegaralarni kesib o'tishini tartibga solishda uning birligi va xilma-xilligini yaxshiroq aks ettiradi. Umum e'tirofga ko'ra, "migrant – bu o'zi fuqarosi bo'lgan davlatdan boshqa davlatda yashash uchun xalqaro chegarani kesib o'tgan shaxs". Birlashgan Millatlar Tashkilotining Iqtisodiy va ijtimoiy masalalar bo'yicha departamenti bu borada quyidagicha yondashuvni ta'kidlaydi: "Xalqaro migrant tushunchasining rasmiy yuridik ta'rifi mavjud bo'lmasa-da, ko'pchilik ekspertlarning fikriga ko'ra, xalqaro migrant ko'chishining sababi yoki o'zining huquqiy maqomidan qat'i nazar, odatdagi yashash joyini o'zgartiruvchi shaxs hisoblanadi" [12].

Ushbu ta'rif Xalqaro migratsiya tashkiloti (XMT) tomonidan quyidagi tushuncha bilan ma'qullangan: migrant – bu o'zining huquqiy maqomi, harakatlanishning ixtiyoriy yoki majburiy ekanligi, ko'chish sabablari yoki mamlakatda bo'lishning davomiyligidan qat'i nazar, xalqaro chegara orqali ko'chib o'tayotgan yoki o'tgan yoxud davlat ichida odatdagi yashash joyidan boshqa joyga ko'chib o'tayotgan yoki o'tgan har qanday shaxs deb ta'riflanadi [13].

Umuman olganda, xalqaro huquq, ayniqsa, inson huquqlari bo'yicha xalqaro huquq barcha migrantlarga nisbatan qo'llaniladigan umumiy huquqiy asosni ta'minlaydi. Bunday umumiy huquqiy qoidalar ma'lum toifadagi shaxslar (masalan, mehnat migrantlari, qochoqlar, noqonuniy olib kirilgan migrantlar va odam savdosi jabrdiydalari)ga qaratilgan maxsus konvensiyaviy rejimlar bilan to'ldiriladi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, xalqaro migratsiya huquqi shaxslarning chegarani kesib o'tishiga nisbatan qo'llaniladigan ham umumiy, ham maxsus huquqiy normalarni o'z ichiga oladigan umumlashtiruvchi atama hisoblanadi. Bu esa faqatgina migratsiyaga emas, balki xalqaro huquqqa ham tegishli

bo'lgan xususiyatdir. Bu borada BMT Xalqaro huquq komissiyasining quyidagi munosabati e'tiborga molik: "Barcha huquqiy tizimlar ularning predmeti va qo'llanilish sohasiga nisbatan u yoki bu darajada umumiylik va o'ziga xoslikka ega bo'lgan qoidalar va tamoyillardan tashkil topadi. Ba'zan ular turli yo'nalishlarga diqqat-e'tiborni qaratadi va agar shunday bo'lsa, yuridik asoslashning vazifasi qoidalar va tamoyillar bir-birini to'ldirgan holda qo'llanila oladimi yoki biri boshqasiga nisbatan ustuvorlikka ega bo'ladimi, degan savolga javob topish uchun ular o'rtasida mazmunli munosabatlarni o'rnatish hisoblanadi. Bu [...] "tizimli integratsiya" deb ataladi" [11, 49-b.].

Xalqaro migratsiya huquqi odamlarning chegaralar orqali harakatlanishini tartibga soluvchi turli xildagi va ko'p sonli normalarning tizimli integratsiyasini ta'minlashga urinishni o'zida namoyon qiladi. U xalqaro huquqning boshqa tarmoqlari o'rnini egallamaydi va "muqobil rejim" deb ataladigan alohidalikka da'vo qilmaydi. Aksincha, u xalqaro huquqqa kompleks yondashish orqali turli huquqiy sohalarida mavjud normalarni ravon va izchil ifodalash maqsadida mazkur normalarga asoslanadi.

Ko'pgina boshqa huquqiy fanlar (masalan, atrof-muhit huquqi yoki tijorat huquqi) singari xalqaro migratsiya huquqi, birinchi navbatda, xalqaro huquqning an'anaviy manbalari va subyektlaridan kelib chiqadigan doktrinal qurilmadir. "Xalqaro migratsiya huquqi" iborasining o'zi yuridik fanda yangi atama hisoblanmaydi. U birinchi marta 1927-yilda Lui Varle (Louis Varlez) tomonidan ishlatilgan. U o'zining Gaaga xalqaro huquq akademiyasidagi kurslarida migratsiyani tartibga soluvchi xalqaro huquq normalarini o'rganish "o'ta jonli va samarali qonun ijodkorlik faoliyatini namoyon qiladi, bu esa, ehtimol, boshqa har qanday hodisaga qaraganda yaxshiroq huquq hayotini doimiy rivojlanishda kuzatish imkonini beradi", deb tushuntiradi [14, 85-b.]. L.Varle qat'iyat bilan

ta'kidlaganidek, xalqaro migratsiya huquqi "mavhum qonun emas, balki tirik huquq bo'lib, tartibga solinishi lozim bo'lgan hodisalarga muntazam ravishda ta'sir qiladi va munosabat bildiradi" [14, 85-b.].

1972-yilda Richard Plender "Xalqaro migratsiya huquqi" deb nomlangan fundamental kitobini nashr ettirdi. Kitob 1988-yilda qayta nashr etildi [15]. Garchi bu jadal rivojlanayotgan soha olimlarning keng ko'lamli ilmiy e'tiborida bo'lgan xalqaro qochoqlar huquqiga nisbatan soyada qolgan bo'lsa-da, XXI asr boshidan buyon yaratilgan ko'plab asarlar aynan xalqaro migratsiya huquqiga bag'ishlangan edi. Ular orasida T.Aleynikoff va V.Chiteylning 2003-yilgi "Migratsiya va xalqaro huquq normalari" (Migration and International Legal Norms) [16], R.Cholvinski, R.Perruchud va E.Macdonaldning 2007-yilgi "Xalqaro migratsiya huquqi: rivojlanayotgan paradigmalar va asosiy chaqiriqlar" (International Migration Law: Developing Paradigms and Key Challenges) [17], V.Chiteylning 2007-yilgi "Globallashuv, migratsiya va inson huquqlari: xalqaro huquq ko'rib chiqilmoqda" (Globalization, Migration and Human Rights: International Law Under Review) [18] va 2016-yilgi "Xalqaro huquq va migratsiya" (International Law and Migration) [19], G.S. Goodwin-Gill va P. Weckelning 2015-yilgi "XXI asrda Migratsiya va qochoqlarni himoya qilish: xalqaro-huquqiy jihatlar" (Migration and Refugee Protection in the 21st Century: International Legal Aspects) [20] asarlari muhim ahamiyatga ega.

### **Xulosalar**

Xoh u o'zining asosiy xususiyatlarini umumiy xalqaro huquq bilan solishtirsiz, xoh e'tiborini yanada maxsus bo'lgan masalalarga (migrantlarning inson huquqlari, tartibsiz migratsiya yoki dengizda qo'lga olish kabi) qaratsiz, bundan qat'i nazar, xalqaro migratsiya huquqi masalalari bo'yicha ilmiy hamjamiyat nisbatan tezlik bilan rivojlanmoqda.

Biroq huquqiy doktrinaning misli ko‘rilgan qiziqishiga qaramay, xalqaro migratsiya huquqi hali ham ishlab chiqish jarayonidagi masala bo‘lib, har doim ham alohida soha sifatida tan olinmaydi.

Xalqaro migratsiya huquqi deb nomlanishidan qat’i nazar, xalqaro huquqqa tizimli va tarmoqli yondashish migratsiyani tartibga soluvchi keng ko‘lamli qoidalarini aniqlash hamda ularning kuchli va kuchsiz jihatlari baholash uchun muhim ahamiyatga ega. Vinsent Chiteylning ta’biri bilan aytganda, “xalqaro migratsiya huquqini nuqtali rasmga (rassomchilikdagi *pointillism* yo‘nalishi – muallif izohi) qiyoslash mumkin, uning ravshanligi faqat uzoqdan ko‘rinadi. Yaqindan razm solinsa, rasm xalqaro huquqning xilma-xilligini ochib beruvchi rangli nuqtalarning taqqoslanishiga aylanadi” [14, 86-b.].

Xalqaro huquqning moslashuvchanligi migratsiyani jamoaviy harakatlarni talab

qiluvchi global hodisa sifatida qayta ko‘rib chiqish uchun yangi imkoniyatlar eshigini ochadi. O‘z navbatida, mavjud qoidalarini baholash uchun pozitivizm muqarrar bo‘lsa-da, xalqaro huquq tizimi tanqidiy o‘rganishlar, huquqiy plyuralizm, gender va mintaqaviy yondashuvlarni o‘z ichiga olgan turli nuqtayi nazarlardan kelib chiqib, qaytadan shakllanishi mumkin.

Xalqaro migratsiya huquqi nomukammal davlatlar dunyosi uchun nomukammal huquq ekanligi shubhasizdir. Unda mustaqil va, o‘z navbatida, bir-biriga chambarchas bog‘liq davlatlardan tashkil topgan dunyoning qarama-qarshiliklari o‘z aksini topgan. Biroq mavjud kamchiliklariga qaramasdan, xalqaro huquq odamlarning chegaralar orqali harakatlanishi yuzasidan davlatlarning xatti-harakatlarini cheklaydigan va ularni yo‘naltiradigan yuridik majburiy bo‘lgan qoidalarining o‘ta muhim manbayidir.

## REFERENCES

1. Kiseleva Y.V. Mezhdunarodno-pravovoye regulirovaniye migratsii [International legal regulation of migration]. Moscow, RUDN, 2012.
2. Salas V.M., de Vitoria Jr.F. On the Ius gentium and the American indios. Ave Maria Law Review, 20212, Spring, vol. 10 (2).
3. Grotius G. O prave voyny i mira [On the Law of War and Peace]. 2nd Book. Available at: <http://www.civisbook.ru/files/File/Groziy.Kn2.pdf/>.
4. Kari S. Pufendorf on the Law of Sociality and the Law of Nations. 2019. DOI: 10.1163/9789004384200\_007/.
5. De Vattel E. The Law of nations or the principles of natural law in four books. Lonang Institute, 2005.
6. Shaw M.N. International Law. 6th ed. Cambridge University Press, 2008.
7. UN General Assembly Resolution A/RES/71/1. Available at: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N16/292/00/PDF/N1629200.pdf?OpenElement/>.
8. UN General Assembly Resolution A/RES/73/195. Available at: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N18/452/02/PDF/N1845202.pdf?OpenElement/>.
9. Research Handbook on International Law and Migration. V. Chetail, C. Bauloz, eds. Cheltenham, Edward Elgar Publ., 2014.
10. Lillich R. The Human Rights of Aliens in Contemporary International Law. Manchester University Press, 1984.
11. International Law Commission. Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law. Report of the Study Group of the International Law Commission, 2006, April 13. UN Doc A/CN.4/L.682.



12. Refugees and Migrants. Available at: <https://refugeesmigrants.un.org/definitions/>.
13. IOM. Key Migration Terms. Available at: <https://www.iom.int/key-migration-terms/>.
14. Chetail V. International Migration Law. Oxford University Press, 2019.
15. Plender R. International migration law. Leiden, Sijthoff. 1972. Available at: <http://catalog.hathitrust.org/api/volumes/oclc/595402.html/>.
16. Aleinikoff T.A., Chetail V. Migration and International Legal Norms. TMC Asser Press, 2003.
17. Cholewinski R., Perruchoud R., MacDonald E. International Migration Law: Developing Paradigms and Key Challenges. TMC Asser Press, 2007.
18. Chetail V. Globalization, Migration and Human Rights. *International Law Under Review*, Bruylant, 2007.
19. Chetail V. International Law and Migration. Edward Elgar Publ., 2016.
20. Goodwin-Gill G.S., Weckel P. Migration and Refugee Protection in the 21st Century: International Legal Aspects. Hague Academy of International Law. Martinus Nijhoff, 2015.

# YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

4 / 2022

**BOSH MUHARRIR:**

**Xodjayev Baxshillo Kamolovich**

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor,  
y.f.d., dotsent

**BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:**

**Ikrom Ergashev**

Ilmiy boshqarma boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha  
falsafa doktori, dotsent – bosh muharrir o'rinbosari

**Mas'ul muharrir:** D. Xudoynazarov

**Muharrirlar:** Sh. Jahonov, Y. Yarmolik,

F. Muhammadiyeva, Sh. Yusupova

**Musahhih:** M. Patillayeva

**Texnik muharrirlar:** U. Sapayev, D. Rajapov

**Tahririyat manzili:**

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

**Tel.:** (0371) 233-66-36, 233-41-09.

**Faks:** (0371) 233-37-48.

**Web-sayt:** [www.tsul.uz](http://www.tsul.uz)

**E-mail:** [lawjournal@tsul.uz](mailto:lawjournal@tsul.uz)

**E-mail:** [tn.tdyu@mail.ru](mailto:tn.tdyu@mail.ru)

**Obuna indeksi:** 1387.

Jurnal 30.08.2022-yilda tipografiyaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4. Shartli 16,50 b.t. Adadi: 100.

Buyurtma raqami: 97.

TDYU tipografiyasida chop etildi.